

Проанализировав богословие небесного конфликта в Откр. 12, 7, можно сделать вывод, что слово *πόλεμος* употребляется в данном тексте в переносном значении, а потому использование для его перевода лексемы «война» создает ряд проблем, в частности, оно ведет к ложному представлению в сознании читателя. Хотя поле лексического значения слова «война» включает в себя фигуральное значение, тем не менее оно имеет слабовыраженный, латентный характер. Более оправданным вариантом для перевода *πόλεμος* представляется архаизм «брань». Именно так было переведено слово *πόλεμος* в Геннадиевской Библии, а вслед за ней и в Острожской Библии: «И бы брань на нѣси. Михаилъ и а҃гли его брань створиша съ смѣм. И смѣи браса и а҃гели его». Однако в данном случае предпочтение этому слову отдается не из стилистических соображений. Все дело в том, что перешедшее из категории многозначных слов в категорию омонимов слово «брань» все еще сохраняет утраченные в ходе распада полисемии компоненты смысла, связывающие первичное и вторичное значения, и потому более полно передает лексическое значение слова *πόλεμος*. Вариант этот справедлив и для белорусского языка, примером тому могут послужить переводы Франциска Скорины, в текстах которого слово «брань» встречается как в значении «вайна, бітва», так и в значении «лаянка».

Таким образом, итоговый вариант перевода Откр. 12,7 на русский и белорусский языки может звучать следующим образом (табл. 4).

Таблица 4. Предлагаемые варианты перевода Откр. 12, 7, учитывающих богословие и семиотические аспекты

Русскоязычный перевод	И завязалась на небе брань ¹ : Михаил и ангелы Его противостали дракону, а дракон и ангелы его яростно сопротивлялись .
Белорусскоязычный перевод	І пачалася на небе брань : Міхаіл і анелы яго супрацьсталі дракону, а дракон і анелы яго люта супраціўляліся.

* В качестве релевантного перевода можно было бы предложить также варианты: «И разразился на небе **спор** / И пачалася на небе **спрэчка**».

Літаратура

1. Браун, Р. Введение в Новый Завет : в 2 т. / Р. Браун. – М. : ББИ, 2007. – Т. 2. – 571 с.
2. Дворецкий, И. Х. Древнегреческо-русский словарь : в 2 т. / И. Х. Дворецкий. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1958. – Т. 2. – 1905 с.
3. Мангель, А. Гомер: «Илиада» и «Одисея» / А. Мангель. – М. : АСТ, 2008. – 347 с.
4. Ньюман Баркли, М. Греческо-Русский словарь Нового Завета / М. Ньюман Баркли. – М. : Рос. Библийское о-во, 1997. – 240 с.
5. Памятники средневековой латинской литературы IV–VII веков / отв. ред. С. С. Аверинцев, М. Л. Гаспаров. – М. : Наследие, 1998. – 472 с.
6. Тисельтон, Э. Герменевтика / Э. Тисельтон. – Черкассы : Коллоквиум, 2011. – 430 с.
7. Эко, У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе / У. Эко. – М. : АСТ : CORPUS, 2015. – 736 с.

А. В. Барысевіч (Мінск)

ПЕРАДАЧА ЭКЗАТЫЗМАЎ У КНІЗЕ БЫЦЦЯ З ПЕРШЫХ ПОЛЬСКІХ ДРУКАВАНЫХ ВЫДАННЯЎ БІБЛІІ

Першыя польскія друкаваныя выданні Бібліі выходзяць на працягу XVI ст. Пераклад і друк біблейскага тэксту ў гэты час набываюць масавы характар: толькі поўных выданняў Бібліі на польскай мове выходзіць за адно стагоддзе чатыры. Акрамя гэтага, масава друкуюцца шматлікія частковыя пераклады: альбо паасобных кніг Бібліі, альбо толькі Новага Запавету. Гэткая па-вышаная актыўнасць польскіх перакладчыкаў і выдаўцоў глумачыцца перш за ўсё дынамічным канфесійным развіццём унутры шматнацыянальнай польскай дзяржавы. З'яўленне на тэрыторыі Рэчы Паспалітай і ў сумежных з ёй краінах пратэстанцкіх згуртаванняў розных напрамкаў прыводзіць да хуткай актывізацыі рэлігійнай палемікі з каталіцкім лагерам, што, у сваю чаргу, стымулюе да развіцця выдавецкую і перакладчыцкую дзейнасць і ў каталіцкім, і ў пратэстанцкім асяроддзях. Нярэдка дзеля паскарэння выдавецкага працэсу выкарыстоўваліся старыя

рукапісныя пераклады Бібліі, якія збіраліся выдаўцамі, а пасля падлягалі хуткай і не заўсёды паслядоўнай рэдакцыі. І тым не менш менавіта ў гэты час канчаткова складаецца ў асноўных сваіх рысах польская літаратурная мова, у чым значную ролю адыграла ажыццяўленне шматлікіх новых перакладаў Бібліі. Развіццё выдавецкай справы спрыяе шырокаму распаўсюджанню біблейскіх перакладаў у краіне і за яе межамі.

Першы поўны польскі пераклад Бібліі – так званы пераклад Яна Леапаліты [8] – хутчэй за ўсё з’яўляецца выданнем менавіта сабраных і адрэдагаваных Янам Леапалітам ранейшых каталіцкіх перакладаў, што распаўсюджваліся ў рукапісным выглядзе. Яго праца выклікала хуткі адказ пратэстанцкага лагера: праз два гады выходзіць так званая Брэсцкая, альбо Радзівілаўская, Біблія [6], над тэкстам якой працаваў цэлы калектыў з пратэстанцкіх тэолагаў і філолагаў, а праз адзінаццаць – новы поўны пратэстанцкі пераклад, выкананы Сымонам Будным [5]. Для свайго часу гэта было рэвалюцыйнае выданне, бо ў перакладзе Старога Запавету прыярытэт надаваўся старажытнаўрэйскаму арыгіналу, а не грэчаскаму і лацінскаму перакладам, як гэта традыцыйна рабілася. Зварот да старажытнаўрэйскага арыгінала ў цэлым характэрны менавіта для пратэстанцкіх выданняў, і гэтым, хаця і ў меншай ступені, чым выданне Буднага, вылучаецца і Брэсцкая Біблія. Апошнім, у самым канцы стагоддзя, выходзіць каталіцкі пераклад Якуба Вуека [7]. У адрозненне ад Леапаліты Вуек таксама імкнецца каментавачь біблейскі тэкст у маргінальным каментарыі так, як рабілі гэта пратэстанцкія перакладчыкі і выдаўцы. Менавіта маргінальны каментарый нярэдка паказвае, з якімі праблемамі сутыкаецца перакладчык і як ён іх вырашае.

Пераклад заўсёды з’яўляецца сур’ёзным выпрабаваннем як для перакладчыка, так і для мовы і культуры, у якія ўваходзіць новы тэкст. У выпадках, калі рэчаіснасць, апісаная ў арыгінале, істотна адрозніваецца ад мясцовай, перакладчык мусіць шукаць у мове рэзервы для перадачы новых паняццяў і назваў новых з’яў. Менавіта так адбывалася і ў польскай кнігавыдавецкай практыцы XVI ст. Сітуацыю ўскладнялі дадатковыя чыннікі: пра некаторыя звычаі, прадметы побыту, расліны і інш., апісаныя ў Старым

Запавеце, тады было вядома няшмат ці ўвогуле нічога. Дарэчы, пра тых з іх, пра якія гаворка будзе далей, і сёння вядома няшмат. У такім выпадку перакладчык часцей за ўсё быў вымушаны ўзбагачаць родную мову новымі словамі альбо шукаць у мове такія лексемы, якія як мага бліжэй да арыгінала апісвалі б тое ці іншае паняцце і былі б зразумелыя чытачам. У найгоршым варыянце даводзілася транскрыбіраваць назву з замежнай мовы. Гэтак рабілі асабліва тады, калі сэнс слова быў зусім невядомы і немагчыма было праясніць яго на падставе іншых крыніц. У гэтай сітуацыі ўзнікала чарговае пытанне: з якой з трох біблейскіх моў транскрыбіраваць слова.

Біблейскі тэкст з цягам часу і з развіццём пратэстанцкай традыцыі перастае быць прызначаным выключна для чытання адукаванымі тэолагамі, а становіцца даступным і простым вернікам, што схіляе перакладчыкаў і выдаўцоў да часцейшага выкарыстання рэсурсу маргінальнага каментарыя. Гэта, у сваю чаргу, прыводзіць да развіцця ведаў пра біблейскую рэчаіснасць. Яе асаблівасцю з’яўляецца суіснаванне шматлікіх культур, што яшчэ больш ускладняе дзейнасць біблейскіх перакладчыкаў.

У Кнізе Быцця апісваюцца духоўныя практыкі старажытных яўрэяў і суседніх народаў. Адным з даволі складаных кантэкстаў для перакладу з’яўляецца верш 31,19, дзе ў старажытнаўрэйскім арыгінале ўзгадваюцца нейкія *עִדֹלָה*, якіх Рахіль (Рахель) выкрадае ў свайго бацькі. Ён сам у вершы 31,30 называе іх *עִדֹלָה* – сваімі багамі [2]. З кантэксту вынікае, што гэта нешта малое, што можна скрасці і незаўважна перавозіць з сабой. Слоўнік [9] падае, што гэта нейкі дастаткова малы ідал, які меў выгляд чалавека і выкарыстоўваўся ў духоўных практыках суседніх са старажытнымі яўрэямі народаў у дамашніх храмах, для атрымання прадказанняў і г. д. У Септуагінце [3] у гэтым кантэксце выкарыстоўваецца слова *τὰ εἰδωλα*, а ў Вульгаце [4] – *idola* – *idola*. У перакладзе Яна Леапаліты гэтае слова перадаецца як *batwany* у *bogi*. Тое, што ў гэтым перакладзе фігуруюць дзве лексемы замест адной, тлумачыцца проста: у выданні Леапаліты практычна адсутнічае маргінальны каментарый, але прымяняецца гэтакі спецыфічны ўнутрытэкставы спосаб каментавання, які за-

ключаецца ва ўжыванні сінонімаў у тым самым сказе. Сінонімы могуць быць звязаныя з тым словам, якое яны тлумачаць, злучнікам *i* альбо словамі *to iest*.

У Брэсцкай Бібліі гэтая лексема перадаецца словам *obraski*, да якога далучаны маргінальны каментарый наступнага зместу: *Ztąd się okazuje iako ludzie z przyrodzenia są skłonni ku bałwochwalstwu / Gdyż oto wszytek dom Nachorow był im splugawion / chociaż byli jeszcze od Sema żywego wzięki naukę o prawdziwey wierze / A wszakże potym Nachor / Laban / y corki iego / ze wszytkiem domem swym thym grzechem są pomazani.* (Адсюль вынікае, што людзі паводле сваёй прыроды схільныя да ідалапаклонства, бо вось увесь дом Нахора быў ім скажоны, хаця яны яшчэ ад жывога Шэма ўзялі навуку пра сапраўдную веру. Тым не менш потым Нахор, Лабан і ягоныя дочки з усім сваім домам былі замазаныя гэтым грахам*.) Варыянт перакладу, які прапануецца ў Брэсцкай Бібліі, відавочна ўзыходзіць да Септуагінты, паколькі *вобразы, выявы* – гэта адно са значэнняў грэчаскага слова *idal*, запазычанага ў многія еўрапейскія мовы. Адначасова перакладчыкі падрабязна выказваюцца на тэму ідалапаклонства, тлумачачы, як такая непажаданая з’ява магла трапіць у біблейскі тэкст і як яе варта разумець.

У Бібліі Сымона Буднага знаходзім у гэтым кантэксце слова *obrazy*, якое з’явілася, хутчэй за ўсё, пад тым самым грэчаскім уплывам. Якуб Вуек перадае гэтае слова лексмай *balwany*, падтрымліваючы і працягваючы такім чынам традыцыю каталіцкага перакладу, закладзеную Янам Леапалітам. Некаторыя экзатызмы аказваюцца відавочна звязаныя з народнымі магічнымі ўяўленнямі, што таксама належыць да своеасаблівых духоўных практык. У трыццатым раздзеле Кнігі Быцця апісваецца гісторыя подкупу першай жонкай патрыярха яго другой жонкі пры дапамозе нейкай таямнічай расліны, якую знайшоў у полі сын першай. У старажытнаўрэйскім тэксце гэтая расліна называецца словам *דגל*. У перакладзе Сымона Буднага знаходзім транслітараваны адпаведнік – *Dudaimu*, у Яна Леапаліты і ў Брэсцкай Бібліі – варыянт *okrzyki*. У перакладзе Якуба Вуека знаходзім

* Тут і далей пераклад наш. – А. Б.

транслітараваны адпаведнік варыянтаў Септуагінты і Вульгаты і каментарый са спасылкай на Плінія, які тлумачыць крыніцы варыянтаў перадачы гэтай назвы ўсіх папярэднікаў Вуека і ў яго самога: *Co żydowie zowią Dudaim, to Grecy y Lacinnicy Mandragoras: U nas to niektórzy zowią pokrzykiem / o którym siła ludzie zmyślaią / powiadaiąc że to iest iakiś korzeń / maiący zupełne wyrażenie człowieka / y gdy go wykopuią krzyczy. Aleć się na tym bardzo myślą / bo ieśli się kiedy takowy korzeń z figurą człowieczą znajduie / doświadczona rzecz iest / że się nie sam tak rodzi / ale go tak czynią / y przyprawuią na oszukanie nieświadomych / y nie ma żadney mocy / tylko kiedy się iakie w tym czary przymieszaią. Jest tedy inszy korzeń nieiaki / maiąc niewielkie podobieństwo do człowieka / na tym się rodzi owoc piękny / iak wielki orzech laskowy / y tego korzenia lekarze używaią na niektóre choroby niewieście. Y takie korzenie tu zowią Mandragory / które maią swoię moc przyrodzoną / iako też insze ziola.* (Што яўрэі завуць Дудаім, тое грэкі і лаціняне – Мандрагоры. У нас некаторыя завуць гэта pokryкам, пра якога шмат людзей выдумляе, кажучы, што гэта нейкі корань, які мае дакладную форму чалавека, а калі яго выкопваюць, то крычыць. Але ў гэтым яны вельмі памыляюцца, бо калі такой корань з чалавечай фігурай і знаходзяць, то праверана, што ён не сам так родзіцца, але такім яго робяць і выкарыстоўваюць для падману несвядомых, і ён не мае ніякай сілы, хіба што да таго якія чары дамяшаюць. А ёсць яшчэ нейкі іншы корань, які мае невялікае падабенства да чалавека, а на ім родзіцца прыгожы плод, як вялікі лясны арэх, і гэты корань дактары прымяняюць для лячэння некаторых жаночых хвароб. І гэты корань называюць тут Мандрагорамі, што мае сваю прыродную моц, як і іншыя зёлкі.)

Такім чынам, перакладчыкі ведаюць пра таямнічы аб’ект, узгаданы ў арыгінале, трохі больш, чым пра ідалаў, але ў практычнай іх працы гэта ім не вельмі дапамагае, а хутчэй наадварот: згодна з каментарыем Вуека, магічных раслін існуе нават дзве, адна з іх не цалкам магічная, а другая прынамсі лекавая. У выніку два пераклады карыстаюцца рэсурсам транслітарацыі, а яшчэ два абапіраюцца на народную магічную традыцыю, што «выдумляе» пра корань, быццам бы ён крычыць, калі яго вырываюць з зямлі.

Сярод іншых таямнічых матэрыяльных аб'ектаў, што ўзгадваюцца ў гэксце Кнігі Быцця, знаходзім і назвы невядомых усходніх тавараў, а таксама тагачасныя формы іх дастаўкі да спажывцоў. У вершы 37, 25 у старажытнайўрэйскім гэксце гаворка ідзе пра *לְכָרֵי תְּבִיאָה* – і караван ісмаэльянаў, якія вязуць *לְכָרֵי תְּבִיאָה*. Паводле дадзеных слоўніка, *תְּבִיאָה* – група падарожнікаў. Характэрна, што менавіта гэтая назва групы падарожнікаў перададзена ва ўсіх перакладах па-рознаму: *Ismahelity kupce* (выданне Яна Леапаліты), *oboz Izmaelitow* (пераклад Сымона Буднага) – даслоўна *лагер ізмаэльян*, *roczet Izmaelitow* (Брэсцкая Біблія) – даслоўна *атрад ізмаэльян*, *Ismaelity podróżne* (пераклад Якуба Вуека). З розніцы ў парадку слоў можна зрабіць выснову, што варыянты Сымона Буднага і Брэсцкай Бібліі тым ці іншым чынам узыходзяць непасрэдна да старажытнайўрэйскага тэксту, бо паўтараюць яго граматычную структуру. Пераклад Якуба Вуека дакладна адпавядае варыянту Вульгаты – *Viatores Ismahelitas*, які, у сваю чаргу, узыходзіць да тэксту Септуагінты – *ὁδοπόροι Ἰσμαήλιται* – *падарожных ісмаэльян*. Аднак тут, як і ў Леапаліты, іншы парадак слоў, які не супадае з лацінскім і грэчаскім. Варыянт Яна Леапаліты аказваецца самым арыгінальным сярод разгляданых перакладаў і ўзыходзіць да нейкага іншага тэксту, хутчэй за ўсё, чэшскага, магчыма, што і рукапіснага.

Наконт назваў тавараў знаходзім вельмі характэрную заўвагу ў маргінальным каментарыі з выдання Якуба Вуека: *Co własnie te imiona znaczą nie możemy pewnie wiedzieć / bo i żydowskich sami Żydzi nierozumieją. Resinę iedni wykładają żywicę / drudzy Balsam abo Driakiew / staktę rozumieją Mirrhę abo Mastykę / abo tym co podobnego*. (Што ўласна гэтыя назвы значаць, мы не можам з пэўнасцю ведаць, бо і яўрэйскіх назваў самі яўрэі не разумеюць...) Далей прывоззяцца некаторыя магчымыя варыянты перакладу і інтэрпрэтацыі гэтых слоў. У разгляданых польскіх перакладах знаходзім наступныя варыянты перадачы гэтых незразумелых назваў:

Біблія Яна Леапаліты: *woniai qce rzeczy y żywicę i Mirrę;*

Біблія Сымона Буднага: *korzenie y Balsam y Mastykę;*

Брэсцкая Біблія: *rzeczy wonne y żywicę y mirrę;*

Біблія Якуба Вуека: *korzenie y Resinę y staktę.*

Пэўнае святло на паходжанне саміх лексем, якія аказаліся ўжытымі ў польскіх перакладах, праліваюць варыянты перакладу, запрапанаваныя ў Септуагінце і Вульгаце: *θυμαμάτων καὶ ῥητίνης καὶ στακτῆς*, *aromata et resinam et stacten*. Высвятляецца, што Якуб Вуек абмяжоўваецца транслітарацыяй часткі лацінскага кантэксту, а варыянты, запрапанаваныя Янам Леапалітам і перакладчыкамі Брэсцкай Бібліі, аказваюцца звязаныя альбо з непасрэдным уплывам Леапаліты, альбо нейкім трэцім тэкстам, да якога звярталіся перакладчыкі абодвух выданняў.

Тэзіс Якуба Вуека пра тое, што самі яўрэі ўжо не ведалі, што значаць гэтыя словы, пацвярджаецца данымі слоўнікаў [9]. Пра першы са згаданых тавараў сёння вядома, што гэта былі нейкія спецыі, пра другі – што нейкая жывіца, трэці атаясамліваецца з мірам ці ладанам.

Гэтыя ж дарагія тавары з'яўцаць ў гэксце Кнігі Быцця яшчэ раз у вершы 43,11, калі бацька будзе пасылаць дарагія падарункі высокаму егіпецкаму чыноўніку Іосіфу, не ведаючы, што гэта яго сын. Да трох тыпаў тавараў, што перавозілі купцы-ісмаэльяне, у гэтым кантэксце дадаюцца яшчэ арэхі: *כַּשְׂנִים וְשִׁקְדִים*, а ранейшыя спецыі ў гэтым вершы фігуруюць побач са словам *שֶׁבֶט* мёд.

У перакладзе зноў бачым даволі розныя наборы падарункаў, у якіх супадаюць толькі мёд і міндаль, а рэшта прадуктаў адрозніваецца не толькі ад перакладу да перакладу, але нават ад ранейшых вырынтаў перакладу таго самага слова ў тым самым выданні. Ян Леапаліта пачынае ўжываць слова *Storaku* замест ранейшага *woniai qce rzeczy*; у Брэсцкай Бібліі з'яўляецца даволі экзатычны і надта самастойны варыянт *Daktylów*, што значыць *фінікаў*, а Якуб Вуек па традыцыі транслітарыруе лацінскі тэкст – *resinae et mellis et styracis et stactes et terebinthi et amigdalorum*:

Біблія Яна Леапаліты: *trochę wonnei żywicę / miodu / Storaku / Mirry / Therebintowey żywicę / y Migdałów;*

Брэсцкая Біблія: *nieco żywicę y miodu / rzeczy wonnych / Mirry / Daktylów / y Migdałów;*

Біблія Сымона Буднага: *trochę balsamu / у trochę miodu / korzenia у Mastyki / orzechów у Migdałów;*

Біблія Якуба Вуека: *trochę resiny / у miodu / у storaku / Stakty / у terebintu у migdałów.*

Акрамя тых слоў, пра якія гаварылася вышэй, асабліваю цяжкасць для перакладчыкаў склаў пераклад назвы таго, што сёння прынята лічыць фісташкавымі арэхамі: *немного бальзама, немного меда, пряностей и ладана, фисташек и миндаля* [1]. Якуб Вуек і Ян Леапаліта транскрыбіруюць гэтую складаную назву з лацінскага тэксту, а астатнія спрабуюць угадаць, што гэта такое, і прапануюць шырокі выбар намінацый: ад найбольш агульнай – арэхі, да падазрона самастойнай – фінікаў – *Daktyłów*. Якуб Вуек зноў дадае ў каментарыі, што ніхто, нават яўрэі, ужо не ведаюць, што гэтыя назвы значаць.

Пры аналізе спосабаў перадачы экзатызмаў у польскіх перакладах Бібліі, выкананых у XVI ст., мы звярнуліся да групы лексем, пра якія перакладчыкам было вядома мала альбо нічога ў сувязі з тым, што яшчэ ў старажытнаўрэйскім арыгінале было не зусім зразумела, пра што ідзе гаворка і што гэтыя словы значаць. Сярод спосабаў, якія ўжываліся польскімі перакладчыкамі пры перадачы гэтых кантэкстаў, былі практычна ўсе вядомыя прыёмы: замена гіпоніма гіперонімам, транскрыпцыя, дамэстыфікацыя, апісанне.

Мяркуючы па тым, як менавіта такія групы лексем абрасталі маргінальнымі альбо ўключанымі каментарыямі, у гэтых экзатызмаў амаль не было шансаў прыжыцца на глебе польскай мовы. Тыя з іх, якія прыйшлі ў польскую культуру разам з адпаведнымі рэчамі, перадаюцца аднолькава ва ўсіх чатырох перакладах – у разгледжаных кантэкстах гэта слова *migdaly*. Астатнія дэманструюць характэрную сітуацыю, калі захоўваецца амаль поўная кагнітыўная раўнавага паміж арыгіналам ці арыгіналамі і перакладам: у арыгінале было незразумела, пра што ідзе гаворка, і ў перакладзе нічога не змянілася. Затое перакладчыкі і выдаўцы, перадаючы гэтыя экзатызмы, у поўнай ступені прадэманстравалі гнуткасць і багацце польскай літаратурнай мовы, якая ў гэты час перажывала перыяд свайго канчатковага фарміравання.

Літаратура

1. Тора (Пятикнижие Моисеево) / под общ. ред. проф. Г. Брановера. – М. : Арт-бизнес-центр, 1993. – 1135 с.
2. Biblia Hebraica Stuttgartensia / Deutsche Bibelgesellschaft. – Stuttgart, 1977. – 753 p.
3. Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs / Deutsche Bibelgesellschaft. – Stuttgart, 2006. – 1504 p.
4. Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem / Deutsche Bibelgesellschaft. – Stuttgart, 2007. – 1522 p.
5. Biblia To jest, księgi starego y nowego przymierza, z nowu z języka Ebreyckiego, Grecckiego y Łacińskiego na Polski przełożone. – Nieśwież, 1572.
6. Biblia święta, tho jest, Księgi Starego y Nowego Zakonu, właśnie z Żydowskiego Greckiego y Łacińskiego, nowo na Polski język, z pilnością y wiernie wyłożone. – Brześć Litewski, nakł. M. Radziwiłł, 1563.
7. Biblija To jest Księgi Starego i Nowego Testamentu według łacińskiego przekładu starego w kościele powszechnym przyjętego na Polski język znowu z pilnością przełożone, z dokładaniem tekstu Żydowskiego i Greckiego i z wykładem Katolickim trudniejszych miejsc do obrony wiary świętej powszechnej przeciw kacerstwom tych czasów należących. – Kraków : w Drukarni Łazarzowej, 1599.
8. Biblia, to jest księgi Starego i Nowego Zakonu, na polski język z pilnością według łacińskiej Biblii od Kościoła krześcijańskiego powszechnego przyjętej, nowo wyłożona. – Kraków, 1561.
9. The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon: with an appendix containing Biblical Aramaic. – Thirteenth Printing. – [S. l., 2010]. – 1204 p.

В. У. Барысенка (Мінск)

ЛІРЫКА ЗЬНІЧА (АЛЕГА БЕМБЕЛЯ) ЯК ПРЫКЛАД ЗАМАЦАВАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў СФЕРЫ SACRUM

Канец XX ст. – час кардынальных грамадска-палітычных пераўтварэнняў, якія ўзрушылі і лёс народа, і лёс асобнага чалавека. Беларускі чытач па-новаму перачытваў айчынную класіку, знаходзячы ў ёй адказы на вечныя пытанні быцця. Царква ў пэўным сэнсе была рэабілітавана, легалізавана і нават стала аякункай мастацтва. Аднавіліся праваслаўныя епархіі: Магілёўская і Мсціслаўская, Брэсцкая і Кобрынская, Полацкая і Віцебская, Пінская і Лунінецкая. Утварыўся Беларускі Экзархат Рускай Праваслаўнай царквы. Адроджана Мінская духоўная семінарыя